

PRIMECZ Henriett

A SZERVEZETI TUDÁS SZÜLETÉSE

- A szervezetelméletek pozitivista, kritikai realista és posztmodern megközelítése -

A cikk a tudományfilozófia szintjén állva kívánja magyarázni a szervezeti tudás születését. Ehhez a pozitívizmusból, majd annak kritikájából kiindulva előbb a kritikai realista, majd a posztmodernista megközelítést veszi górcső alá.

„A közgazdász olyan szakértő, aki holnap tudja, hogy amit tegnap előre jelzett, miért nem történt meg ma.”

(L. J. Peter¹)

A szervezetek kutatása a legtöbb menedzser szerint nem hasznos, illetve csak azok az elméletek hasznosak, amelyek azonnali segítséget nyújtanak a vezetői munkában, a vezető munkájához. A gyakorló menedzserek úgy érzik, hogy a kutatók csak önmagukért kutatnak, eredményeik nem gyakorlatiasak és nem hasznosak, ráadásul, ha valami értelmes kijön a kutatásból, akkor azt a menedzserek a józan eszükkel is kitalálhatták volna. (Orpen, 1996) Ilyen és ehhez hasonló vádak érik a kutatókat, akik a kutató-gyakorló menedzser ellentétet vagy dichotómiát látszanak alátámasztani. Ez a cikk erről a problémáról (is) szól. Nem ad egyetlen „holnap-hasznosítható” javaslatot sem, azonban rámutat, hogy a szervezeti világ nem olyan egyszerű, hogy bárhol alkalmazható kész javaslatok volnának megfogalmazhatók számára. Ez a tulajdonság a szervezetek természetéből fakad, ami nem csak a szervezetelméletek sajátja, hanem gyakorlatilag minden társadalomtudományé.

A cikk a pozitívizmusból indul ki, ami a vezetéstudomány kialakulásakor a társadalmi és tudományos élet leginkább meghatározó és átfogó tudományfilozófia volt. Majd a pozitívizmus kritikájaként bemutatja a kritikai realizmust és a posztmodernizmust. A leírni szándéko-

zott terület a társadalomtudomány, azzal a kitételrel, hogy néhol – főleg a pozitívizmus kapcsán – megkerülhetetlenül alkalmaz némi természettudományos kitekintést. A társadalomtudományon belül, természetesen, a cikk a közgazdaságtanra és a szervezetelméletre koncentrálna. Mivel a kritikai realista és a retorikai megközelítés főleg a közgazdászoké, ott a hangsúly erre tolódik. A metaforák elemzésénél és a posztmodernizmusnál pedig a szervezetek kerülnek egyértelműen górcső alá.

A cikk a tudományfilozófia szintjén kíván maradni. Meggyőződésem, hogy az episztemológiai (és ontológiai) alapfeltevések ismerete nélkül nincs tisztánlátás sem a szervezetelemzésben, sem a tudományok bármelyikében. Tisztában kell lennünk azzal, hogy a tudás hogyan alakul ki, miképpen halmozódik fel, és így a kutatótól csak azt kérhetjük számon, ami számonkérhető. Ez a gyakorló menedzserek számára éppolyan elengedhetetlen lehet, mint a kutatók számára. Ha már tudjuk, hogy miből indulunk ki, mik a lehetőségeink, kezdődhet az elméletépítés. Az elméletek még mindig absztraktabbak, mint amit egy menedzser holnap alkalmazni tud, de az elméletek ismerete mindenképpen segíti a tisztánlátást gyakorlati problémák esetében is.

Pozitivizmus

A pozitivizmus kifejezést Saint-Simon használta először. A titkára, August Comte, akit a szociológia egyik alapító atyjának tekintünk, tőle vette át, hogy kifejezze azt az elgondolást, mi szerint a világ valódi, hasznos, bizonyos, precíz, organikus és relatív jelenségekből áll, és tudás csakis ezen dolgok szisztematikus leírásában keresendő. (Bhaskar, 1986; 225. old.)

Comte a tudomány történetét tanulmányozta, és ezen tanulmányait hat kötetben meg is jelentette „Pozitív filozófia” címmel. A tudományokat sorrendbe állította: matematika, csillagászat, fizika, kémia, pszichológia, szociológia. Comte tudatosan létrehozott egy tudományt, a szociológiát, vagy a „szociofizikát”, ahogy néha hívta. Úgy vélte, hogy a tudományok kapcsolatban állnak, és egymásra épülnek történelmileg és fogalmilag is. Amellett történelmül, hogy a tudománynak az a feladata, hogy szabályokat fedezzen fel a tények között, nemcsak maga a tényfeltárás. Azonban Comte nem fogalmazott meg egy általános elméleti módszert. Úgy gondolta, hogy a jól strukturált társadalmi rendszer boldogsághoz vezet, és nagy csodálattal adózott a középkori katolikus egyház hatására létrejött társadalmi rendszernek. (Oldroyd, 1986; 170–174. old.)

A pozitivizmus legnagyobb hatású teoretikusa Karl Popper volt, akit egyébként a tudományfilozófia egyik alapítójának is tekinthetünk. Popper tulajdonképpen neopozitivistává vált, vagy ahogy ő hívta az irányzatát: logikai pozitivistává. Számára a legfontosabb dolog az volt, hogy egyértelmű határvonalat húzzon meg az értelemmel bírótól és az értelmetlen tétel között. Úgy gondolta, hogy a metafizika értelmetlen, és ezért céljával tűzte ki, hogy leválassza a metafizikát a tudományról. (Oldroyd, 1986; 299. old.)

Popper számára a cáfolhatatlanság volt a tudományosság döntő kritériuma. Úgy vélte, hogy a tudós csak abban lehet biztos, amit megcáfol. A verifikációnál jobban értékelte a falszifikációt, mivel szerinte a tudomány folyamatban működik és úgy is kell működnie, hogy valamit feltesz és azt megcáfolja („trial and error”). Úgy vélte, hogy ezzel megoldotta az indukciónak, az egyik legalapvetőbb filozófiai kérdésnek a problémáját. Ha jól belegondolunk, akkor tulajdonképpen csak megkerülte az indukciót. (Oldroyd, 1986; 300–301.)

Popper szerint a tudományos kutatásnak a következő módszerrel kell dolgoznia: a tudós megfogalmazza a problémát, az adott problémával kapcsolatban adatot gyűjt, aztán megfogalmazza a hipotézist, ami az adott

problémával foglalkozik. Ezután a hipotézist szigorúan teszteli. A hipotézist valamilyen kísérlettel kell tesztelni, amiről bebizonyosodhat, hogy nem igaz, azaz a kísérlet megcáfolta a hipotézist, de az nem derülhet ki, hogy a hipotézis valóban általános igazságot fejez ki. A gyűjtött adatok, és a kísérletileg tesztelt hipotézis újabb problémához vezetnek, és így a tudomány halad a „felvetések és cáfolatok” végtelen során keresztül. Popper ez által implicite azt feltételezte, hogy a kísérletek megbízhatóak és függetlenek a kísérletezőtől. (Oldroyd, 1986; 301. old.)

Popper úgy vélte, hogy minél inkább cáfolható egy kijelentés, annál precízebb. A könnyen cáfolható hipotézisek precíz előre jelzést adnak, amit könnyű empirikusan ellenőrizni. Popper számára fontosabb precíz, könnyen cáfolható kijelentéseket tenni, mint az „igazság”-hoz eljutni. A precíz és könnyen cáfolható kijelentéseknek nagyobb az empirikus tartalmuk Popper szavaival élve. Az empirikus tartalom – szerinte – fontosabb, mint az igazság. Azt javasolja, hogy a tudósoknak kis valószínűségű és nagy empirikus tartalommal bíró kijelentéseket kell tenniük, amiket aztán újra és újra tesztelni és korrigálni kell, és így fokozatosan közelebb kerülünk az igazsághoz. (Oldroyd, 1986; 304–305.)

Popper a verifikáció helyett bevezetett egy új kifejezést, a korroborációt, ami – meghatározása szerint – a cáfolat kudarcra. Amennyiben egy elmélet nem dőlt meg szigorú tesztelés eredményeképpen, az korroborált. Hozzáteszi, hogy a jól korroborálható kijelentések kis valószínűségűek. Amellett történelmül, hogy a tudósoknak komoly erőfeszítéseket kell tenniük, hogy megcáfolják a saját elméletüket, és őszinte próbálkozásokat kell tenniük, hogy a szigorú tesztelés eredményeképpen megdőljön a hipotézisük, mert így kaphatnak jól korroborált elméleteket, ami végső sorban közelebb visz az „igazság”-hoz. (Oldroyd, 1986; 306–307.)

Popper úgy képzelte a tudományos közösség munkáját, hogy az ideális esetben fokozatosan kisebb változtatásokat vezetnek be a megcáfolt elméletek alapján, és ezen „trial and error” folyamaton keresztül az emberek tanulnak és tudást halmoznak fel lépésről-lépésre. Szerinte ez a fajta tudományos módszer kizárja a totalizmust és nyitott társadalomhoz vezet. Ugyanakkor azokat a tudósokat, akik nem követik az általa javasolt szabályokat, azokat a nyitott társadalom ellenségeinek hívja.²

Nézzük most, hogy milyen demarkációs vonalat húzott Popper a tudomány és a metafizika közé. (1. ábra) Tehát azt állítja, hogy a tudomány és a metafizika között nincs éles határvonal, de mindenesetre a tudományos elméletek jól tesztelhetők, megfigyeléseken alapulnak és

1. ábra

Tudomány és/vagy metafizika

tudomány		metafizika
megfigyelésen alapszik		spekulatív módszeren alapszik
induktív módszert alkalmaz		„mentális anticipációk”-at alkalmaz
	a választóvonal nem teljesen éles	
jól tesztelhető elméletek	nehezen tesztelhető elméletek	nem tesztelhető elméletek

Forrás: Popper, 1985; 225. old.

indukciós módszert használnak. Ugyanakkor a metafizika spekulatív módszert alkalmaz, mentális anticipációkra épít és nem tesztelhető. (Popper, 1985; 255. old.)

Végül egy érdekes történet Popperről. Oldryd megkérdezte egy nyilvános előadása alkalmával Poppert, hogy a saját elméletét is ideiglenesnek tekinti-e, ami későbbi tesztelésnek, javításnak és cáfolatnak szolgál alapul. Erre Popper azt válaszolta, hogy a logika nem ideiglenes, nem feltevésen alapul, és nem cáfolható vagy falszifikálható. (Oldroyd, 1986; 309. old.) Mindenesetre érdekes ezen elgondolkodni. Popper könnyedén kijelentette bármelyik elméletről, hogy tudományos vagy áltudományos, azonban a saját elméletet nem tartotta szükségesnek tesztelni és cáfolni.

A pozitivista Comte elméletének és a neo-pozitivista Popper tudományfilozófiájának e rövid áttekintése után vázoljuk fel a pozitívizmus általános jellemvonásait. Bhaskar állítása szerint a pozitívizmus kiemelkedő jelentőségre tett szert a 19. század közepétől, azonban manapság szinte „káromkodás”-számba megy, mivel (olyan kifejezésekkel együtt mint „empirikus”, „tudományos”) már nem pozitív értelemben használjuk, hogy leírjuk és előírjuk a tudományos módszert, ami autentikus tudáshoz vezet, hanem sokkal inkább negatívan. (Ma már gyakoribb, ha valakit „lepozitivistáznak”.) Tehát a pozitívizmus jellemzői:

A pozitívizmus *axiomatikus*, azaz minden tudományterületen véges számú axióma létezik, amelyeknek a jellemzőjük, hogy bizonyítás nélkül elfogadjuk, és a rendszer alapját képezik: segítségükkel bármilyen jelenséget be lehet bizonyítani. Az axiómák elvileg teljes rendszert alkotnak, azaz minden felmerülő jelenséget be lehet a segítségükkel bizonyítani, ugyanakkor nincs köztük redundancia. A pozitívizmus előszeretettel alkalmaz

matematikai módszereket. Tudatosan vagy tudat alatt minden pozitivista Kelvin azon szövege szerint dolgozik, miszerint „ha az ember nem tudja a mondanivalóját számokban kifejezni, akkor a tudása sovány és elégtelen. (McCloskey, 1986; 7. old.)

Pozitivista megközelítés szerint a tudomány feladata az *előrejelzés*. A tudományos törvényszerűségek felfedezésének végső célja az előrejelzés, mivel a pozitivista megközelítés szerint szimmetria van a magyarázat és az előrejelzés között, csak az előbbi *ex post*, az utóbbi *ex ante*; a megmagyarázott jelenségek, felderített törvényszerűségek segítségével a tudós már automatikusan előre is tudja jelezni a jelenségeket. (Peters, 1998; 16. old.) Az elméletek hasznosságát a predikciós erejük adja, ezt nevezzük predikciós instrumentalizmusnak. (Lawson, 1989; 61. old.) Az a pozitivista elvárás, hogy a predikciós képesség különböztesse meg a tudományt az áltudománytól az evolúciós elmélet híres példájától kezdve nem tartható, hiszen az evolúciós elmélet is remek tudományos leírást adott a fajok eredetéről és evolúciójáról, de egyáltalán nem képes jövőbeli fajokat előre jelezni. (McCloskey ötlete, 1986; 15. old.)³

A pozitívizmus következő jellemvonása az, hogy a megfigyelt jelenségekből általános szabályokat állít fel, azaz az empiricizmust hangsúlyozza. Az empiricizmus első megközelítése az indukció volt, miszerint a tudósok megfigyelt tényekből építettek elméleteket, ha „megfelelő számú” megfigyelés volt. (Baert, 1996; 516. old.) Az elméletek alapja az objektív és reprodukálható kísérletek voltak. (McCloskey, 1986; 7. old.) Később Popper rámutatott, hogy a tudósok soha nem lehetnek biztosak egy általános szabály egyetemességében, bármilyen sok megfigyelést is végeztek. Csak abban lehetnek biztosak, ha egy elméletről bebizonyosodik, hogy hamis. Ez a falszifikációs elv, ami felcserélte az indukciót a dedukcióval.

A falszifikációs elv elvezet a pozitívizmus következő mérföldkövéhez: a demarkációs vonalhoz a tudomány és az áltudomány között. A popperi falszifikációs elméletre alapozva a pozitivisták megpróbálták a tudományt leválasztani az áltudományról. Ha Popper normatív leírását követjük, akkor amennyiben van egy kivétel az általános szabály alól, akkor az elméletet meg kell változtatni vagy javítani, annak megfelelően, hogy az újonnan felfedezett kivétel beleilleszkedjen az elméletbe. Ezzel a próbálgató-s módszerrel az elméleteknek mindig jobbnak kell lenniük. Ezen felül Popper azt állította, hogy az elméleteket úgy kell felépíteni, hogy azt meg lehessen cáfolni, és a megcáfolhatóság vált a tudományosság kritériumává. Ha egy elmélet nem cáfolható meg, akkor

az elmélet nem tudományos Popper szerint. Erről a megkülönböztetésről McCloskey azt állítja, hogy a világot két teljesen különálló részre bontotta, ahogy azt az 2. ábra mutatja.

2. ábra

Tudományos és humán szféra

tudományos	Demarkációs vonal	humán
tény igazság objektív pozitív merev precíz dolgok tudatosság keménység yang férfi		érték vélemény szubjektív normatív intuitív határozatlan szavak érzések puhaság yin nő

Forrás: McCloskey, 1986; 42. old., Booth (1974)-től idézve

A pozitívizmus nem kevesebbet ígér, mint az objektív valóság megismerését, ha a tudós pontosan követi az előírt eljárásokat; az objektív valóság pedig mentes a kétségektől, metafizikától, erkölctől és a személyes meggyőződéstől. (McCloskey, 1986; 16. old.) Bhaskar szerint a pozitívizmus magát mindenhez értőnek, tudományt egyesítőnek, és a valódi tudás kizárólagos letéteményesének tartja. (Bhaskar, 1986; 226. old.) A pozitívizmus végső célja az „objektív” tudás megismerése, amely független a megfigyelőtől, a módszertől és mindenféle körülménytől.

A pozitívizmus realista kritikája

A pozitívizmus előbb felsorolt tulajdonságainak kétségbevonása az alapja a kritikai realizmusnak. A realisták szerint létezik objektív valóság, ami független a kutatótól és minden más egyéntől, és igaz elméleteket a valós dolgokról meg lehet tudni. (Lawson, 1989; 61. old.) Más szavakkal a tárgyi és társadalmi világ független tőlünk, és megismerhető, és pontosan ez az ismeretkeresés a kutatók feladata.

A realisták a pozitívizmus egyik legnagyobb tévedésének az empiricizmust találják, mivel szerintük a valóságnak különböző szintjei vannak: a tényleges, az empirikus, és a mély. A tényleges szinthez tartoznak az események és a dolgok állásai. Az empirikus szintet tudjuk megfigyelni a fent említett tényleges szintről. A

realisták szerint a pozitivisták abban tévedtek, hogy csak ezt a tényleges szintet ismerték fel. A mélyben húzódnak meg a struktúrák, mechanizmusok, erők és tendenciák, amik irányítják az eseményeket. (Baert, 1996; 515. old.) Ezért, a mélyben húzódo háttérből irányító erők ismerete nélkül a megfigyelések félrevezetőek lehetnek. A tudományos vizsgálódás célja a mélyben húzódo mechanizmusok magyarázata, mivel ezek a mechanizmusok irányítják a megfigyelhető jelenségeket. (Lawson, 1989; 62. old.) A realisták szerint a mélystruktúra és a megfigyelhető tények között nincs szinkron, és éppen ezért az empiricizmus hamis következtetésekhez vezethet.

Mivel a tudományos magyarázatoknak az a céljuk, hogy hidat képezzenek a tényleges szint és a mélystruktúrát elválasztó szakadék felett, ezért sem a deduktívizmus, sem az induktívizmus nem teljesen megfelelő erre. Ehelyett a realisták bevezetik a retrodukciót (vagy ahogy néha hívják: az abdukciót). A retrodukció lényege az, hogy az újonnan megfigyelt jelenségnek úgy próbálnak értelmet adni, hogy olyan metafórákat, analógiákat állítanak fel a mechanizmusra, amellyel mutat valami rokon vonást. Azonosítani kell a mélystruktúrát, amely irányítja a felszínen megfigyelhető jelenségeket. A kritikai realisták szerint éppen ez a kreatív folyamat a tudományos tevékenység: a retrodukció. (Baert, 1996; 516. old.) Ez azt jelenti, hogy az újonnan megfigyelt jelenségről az elméletépítés intuícióval kezdődik, ami tulajdonképpen a mélystruktúra megértése, azaz hogy milyen mechanizmusok irányítják a valóság tényleges szintjét, és az érvelés analógiákra és metafórákra épül, lehetőleg olyanokra, amelyek a hallgatóság (vagy olvasók) számára ismerősek. (Peters, 1997; 15–16. old.)

Mivel az érvelés a pozitívizmussal ellentétben nem épül indukcióra vagy dedukcióra, a magyarázat és a predikció közötti szimmetria Tony Lawson szavaival élve „eltörött”. (Peters [1997], old. 16.) A magyarázatokat nem lehet ugyanúgy használni, mint a predikciót, mivel a mélystruktúra megértése nem teszi lehetővé a kutató számára a jövőbeli események előrejelzését. A realisták szerint a (társadalmi) valóság nem determinált, így a magyarázatok nem feltétlenül visznek minket közelebb az előrejelzéshez, mivel az embereknek hatalmas számú választási lehetőségük van, és ez teszi a rendszert nyitottá. (Peters, 1997; 16. old.)

Ez vezet a realizmus következő jellemvonásához, és ugyanakkor a pozitívizmus további kritikájához: nyílt, illetve zárt rendszerekhez. A realisták szerint a nyílt rendszerek azok, ahol a mélystruktúra erői és mechanizmusai – amelyek a megfigyelt jelenségeket irányítják – egy

időben hatnak, és így egymást erősíthetik, gyengíthetik, sőt ki is olthatják egymást. Szemben a zárt rendszerekkel, amiben a pozitivisták gondolkodtak: axiomatikus rendszerek vagy laboratóriumi körülmények között ellenőrzött kísérletek. (Baert, 1996; 515–516) Ahogy Lawson rámutat: sok fontos tudományos eredmény csak kísérleti körülmények között valósul meg, spontán nem történik meg, ugyanakkor vannak olyan törvényszerűségek, amelyeket empirikus kutatások alapján állítottak fel, gyakran alkalmazhatók a laboratóriumon kívül is. (Lawson, 1989; 63. old.) Ezért a kísérlet szerepe eltérő egy realista és egy pozitivista számára: az oksági mechanizmusokat el lehet különíteni és azonosítani zárt kísérleti szituációkkal más lehetséges okok kizárásával. (Lawson, 1989; 64. old.)

Végül a realista iskola megkérdőjelezi a természettudományok és a társadalomtudományok egységét. A kritikai realisták szerint a természettudományok és társadalomtudományok három dologban különböznek. Bár mind a természettudományokra mind a társadalomtudományokra jellemző az említett három szint, azonban a természettudományoktól eltérően a társadalmi struktúrákra jellemző, hogy a létezésük attól függ, hogy az emberek azt gyakorolják, illetve használják. (Példájuk az angol nyelvtanra vonatkozik: az angolul beszélők követik a nyelvtan szabályait, nem hagyják figyelmen kívül a nyelv struktúráját, azonban az angol nyelvtan megszűnne, ha az emberek nem beszélnék többet a nyelvet.) Ugyanakkor a társadalmi struktúrák nem léteznek egyének koncepcióitól és definícióitól függetlenül, míg a természeti struktúrák igen. Végül a társadalmi struktúrák véges ideig tartanak, mert az emberek képesek a felépítést megváltoztatni, és ez teszi a társadalmi rendszereket dinamikussá.

Posztmodernizmus

Mielőtt ténylegesen rátérnénk a posztmodernizmusra, a közgazdaságtan retorikai irányzatát és a metaforákat vizsgáljuk meg. A retorikai irányzat az az elmélet a közgazdasági elméleteken belül, amely a pozitivista gondolkodással leginkább szakított, és a posztmodern gondolkodás számos elemét magában foglalja, így a használt nyelv szerepét előtérbe helyezi. Ez vezet el a metaforák vizsgálatához, amelynek szerepét, jelentőségét a pozitivista kutatók megkérdőjelezzik, de – mint ahogy a retorikai irányzat rámutat – mégis gyakran élnek vele. A metaforák használatát már a kritikai realisták is felismerték és építőjelleget tartották, azonban az ő értelmezésükben nem a metaforák képezik a tudományos

vizsgálat központi kérdését. A metaforák vizsgálata után a szervezetelméletek posztmodern megközelítése kerül sorra.

Retorika

A retorikai megközelítés központi javaslata az, hogy a tudományos diskurzusoknak folyniuk kell. A pozitivistákat éppen ezért kritizálják, mert a tudományos módszereket megpróbálták leszűkíteni, és bizonyos módszereket áltudományosnak tartottak, holott a pozitivisták által áltudományosnak tekintett módszerek segítségével létrejött eredmények – a retorikai megközelítés hívei szerint – ugyanúgy hozzájárultak a tudományos ismeretekhez. Bizonyos módszerek kizárásával és más módszerek előtérbe helyezésével a tudományos megismerést gátolják, és a tudományos diskurzusok szabad folyását szakítják meg. (Peters, 1997; 17. old.)

McCloskey szerint ha egy kutató betartja a következő szabályokat, amit Habermas alapján Sprachetik⁴-nek hív, akkor a tudományos eszmecserék nem szenvednek csorbát: „Ne hazudj; figyelj a másokra; ne nézz le másokat; működj együtt; ne kiabálj; hagyd a másikat beszélni; légy nyitott; magyarázd el a nézeteidet, ha kérdeznak; ne nyúlj erőszakhoz vagy konspirációhoz a gondolataid érdekében.” (McCloskey, 1986; 24. old.) Szerinte nincs jó eszmecsere és jó intellektuális élet ezek nélkül.

McCloskey érvelése szerint nem a különböző módszerek között kellene meghúzni a demarkációs vonalat, hanem, hogy a tudósok hozzájárulnak-e a tudományos eszmecserehez vagy nem. A tudás akkumuláció nem zárhat ki egyes módszereket és nem favorizálhat másokat. A ‚pozitivista‘ módszerek kritikáját nem úgy kell érteni, hogy az megengedi a logikátlan és téves információkra építő érveléseket. Távolról sem. Sokkal inkább a más módszereket használók lenézését szeretné elkerülni a tudományos eszmecserékben. (McCloskey, 1986; 25–28.)

McCloskey hangsúlyozza, hogy a retorikai megközelítés egyáltalán nem akarja felcserélni az alapos elemzést retorikával, vagy a matematikai módszereket nem akarja költészettel felváltani a tudományos elemzésekben. A jó retorikus szereti az alapos, pontos explicit elemzést, és nem célja az irracionalitás bevezetése a tudományos érvek közé. (ibid. 36. old.) Az egyetlen döntő kritérium, hogy az érvelés meggyőző vagy sem. Ez a demokratikus lépés számos eddig nem nagyon alkalmazott módszer számára utat nyit. McCloskey szerint a matematika, a statisztika, a jól kiválasztott

analógiák és a metaforák mind elősegíthetik a tudományos eszmecserét, és így a tudás akkumulációt.

Metaforák

McCloskey rámutat, hogy a metaforák használata nem annyira idegen a „mainstream” közgazdászok között, mint amennyire érvelnek ellene. Minden egyes alkalommal, amikor egy bonyolult rendszert egy ismertebb koncepcióval írnak le és azt mondják, „valami olyan, mint...”, akkor tulajdonképpen metaforát alkalmaznak. Olyan esetekben, amikor, piaci görbéről’ vagy ‚emberi tőkéről’ beszélünk, akkor azt metaforikus gondolkodás nélkül nem érthetjük meg. (McCloskey, 1986; 75–76.) Sok tudós használ metaforákat, de anélkül, hogy tudatában lenne: érvelésük metaforikus elemeket tartalmaz. Ha tudatosabbak lennének a tudósok a metaforákkal kapcsolatban, akkor talán nem érvelnének ellenük. (McCloskey, 1986; 81. old.)

Mind Jayness és McCloskey hangsúlyozza, hogy a metaforák nem csak egyszerű nyelvi trükkök vagy nyelvi díszek, mint ahogy azt általában tartják róluk. (Jaynes, 1976; 48. old., McCloskey, 1986; 76. old.) Mindketten úgy tartják, hogy a metaforák a nyelv alapját képezik, és mivel a gondolkodásunk metaforikus, a metaforák eltávolításával a gondolatot is eltávolítanánk. Minden újonnan felfedezett jelenséget valamilyen ismert terminussal vagy koncepcióval nevezünk meg, ‚ez olyan, mint az’, sőt némely ismert jelenség új jelentést kaphat, vagy legalábbis új aspektusokat, ha új metaforával nevezzük meg. A metaforák új gondolatot hoznak. (McCloskey, 1986; 76. old.) Mik akkor a metaforák, ha nem nyelvi trükkök vagy nyelvi díszek?

Jaynes definíciója szerint: ‚egy dolog leírására használt kifejezés bizonyos hasonlóságok miatt vagy más dolgokkal való kapcsolatuk hasonlósága miatt’. (Jaynes, 1976; 48. old.) Azt is állítja, hogy ez a nyelv növekedésének forrása, mivel minden egyes alkalommal, amikor azt kérdezi valaki, hogy ‚mi ez’, és erre nehéz válaszolni, ezért azt válaszolják, hogy ‚ez olyan, mint...’ Különösen olyan tudományos felfedezések esetében, amikor nevet kell adni egy új jelenségnek, akkor egy-egy koncepció vagy kifejezés új típusú használata esetén a nyelv fejlődik, növekszik az új metafora által. A metaforák tulajdonképpen konkrét kifejezések, koncepciók vagy gondolatok alkalmazása egy absztrakt kifejezésre, koncepcióra vagy gondolatra, így valamit magyaráznak egy más valamivel, amire hasonlít. Jaynes szerint a tudomány alapja ez: absztrakt koncepciók keletkezése konkrét metaforákból. (Jaynes, 1976; 50. old.)

Inns és Jones megvizsgálta, hogy milyen hasonlóságok és különbségek vannak a költészet által alkalmazott és a tudomány által alkalmazott metaforák között. Azt állítják a metaforák szerepéről a költészetben, hogy *gestaltot* teremtenek, a tárgy érzelmekeltő (emotív) és holisztikus megértésére szolgál. A szervezetelméletben azonban más céllal használjuk a metaforákat: kiindulásként lehet, hogy *gestalt* teremtő, emotív és holisztikus a használatuk, azonban a cél, hogy a szervezetet racionálisan és reduktív módon elemezze, azaz a szervezeti élet bizonyos aspektusaira koncentráljon más aspektusok figyelmen kívül hagyásával. Azt is kiemeli a szerzőpáros, hogy míg a költészetben jogosan funkcionál esztétikai eszközként a metafora, azaz lehet a metafora öncélú, csak a szépségért magáért levő, addig a szervezetelemzésben a metaforákat egy cél elérésének eszközeként használjuk, azaz a metaforák magyarázataként szolgálnak, így hasznosak és nem öncélúak. (Inns, Jones, 1996; 113. old.)

Tehát a metaforákat a költészet elsősorban *gestalt* teremtésre használja a szervezetelmélet pedig alapvetően racionális redukcionista elemzésre. Azonban a szerzőpáros igyekszik elkerülni a hamis dichotómiát a művészet és a tudomány, a tudatosság és az érzelmek, a kreatív és a fegyelmezett elemzés között, ezért inkább a hasonlóságokra hívják fel a figyelmet. (ibid. 115.) A kreativitás és az új gondolatok mindkét területen a középpontban állnak metaforák használata esetén. A metaforák elősegítik, hogy a beidegződött gondolatokat feladjuk, megkérdőjelezzük, és az elemzett jelenségnek új értelmet találjunk. A metaforák az objektív valóságot kötik össze a szubjektív megfigyelővel. A metaforák ráirányítják a figyelmet az egyén és a fizikai valóság, illetve társadalmi struktúrák közötti interakcióra. (ibid. 117.)

További érvek szerint a hasonlóság / különbség feszültsége fontos jellemvonás a metaforáknál. Azaz akkor hatékony egy metafora, ha eléggé hasonlít a tárgy a forrásra, hogy az összehasonlítás alapját képezze, azonban eléggé különböző ahhoz, hogy újdonság ereje legyen, és új betekintést nyújtson. (ibid. 122. old.) Megemlíti az álgestalt problémáját is, ami a felszínes vagy félreérthető metaforákra vonatkozik. Fontos az, hogy mind a metaforateremtő mind a hallgatóság (vagy olvasók) ugyanúgy értsék a metafora által leírt jelenséget, különben a metafora értelmetlen. Naiv feltételezés, hogy minden metafora betekintést nyújt, azaz újabb dolgokat érthetünk meg minden metaforával, illetve minden metaforát ugyanúgy értelmez a hallgatóság és a kutató. (ibid. 122–123.) Hogy a metaforákat ezek után korlátnak vagy felszabadító

eszközöknek tekintjük, abban Alvensson ‚elsősztintű’ és ‚másodsztintű’ jelentés fogalompárja segít. Alvensson szerint az ‚elsősztintű’ jelentés nyomban megnyilvánul. A ‚másodsztintű’ jelentés azonban csak a mélyebb összefüggések feltárásakor derül ki. A ‚másodsztintű’ jelentés feltárásakor a kutató alapfeltevései, ‚világlátása’ vagy paradigmája kiderül, így a ‚másodsztintű’ jelentés vizsgálatok az ontológiai előfeltevések, amik eredetileg implicitek voltak, explicitté válnak. (ibid. 123.)

Az ‚első- és másodsztintű’ jelentések elvezetnek minket a metaforák tipologizálásához. Oswick és Grant szerint vannak ‚felszínes’, ‚köztes’ és ‚mélyértelmű’ metaforák. Amíg a ‚felszínes’ metaforák csak felvillanásnyi betekintést nyújtanak, mivel minimális a forrás- és a célterület közti átfedés, és a kapcsolat természete is gyakran absztrakt, esetleg nem világos, addig a ‚köztes’ metaforáknak tipikusan van ‚másodrendű’ hasonlóságuk. A ‚felszínes’ metaforák csak a szöveget csinosítják, sokszor egyszerűbb – sőt leegyszerűsítő – jelentésük van a komplex jelenséggel kapcsolatban. Az ilyen jellegű metaforákat jogosan kritizálják. Ugyanakkor a ‚köztes’ metaforák, ha a másodrendű összehasonlítást tekintjük, elősegítik a további megértést, erősítik a kreativitást, és segítenek abban, hogy a világot új szemszögből lássuk és gondolkodjunk róla. Mindezekon túl a ‚mélyértelmű’ metaforákat inkább felfedezik, mint létrehozzák. Olyan hasonlóságon alapulnak, amik a jelenségeket és a külső koncepciót erősen összekötik, hogy szinte nem is lehet szétválasztani a kettőt. (Oswick és Grant, 1996; 216–217.)

A metaforák további tipológiája, hogy „erős” vagy „gyenge” a metafora. Az erős metaforának két fontos tulajdonsága van: az első a „hangsúly”, azaz a használt szavak hatékonyak abban az értelemben, hogy olyan ‚kompakt’, ‚élő’, ‚valóságyszerű’ képet adnak valami kifejezhetetlenről, hogy nehéz felcserélni azt. A másik tulajdonság a ‚rezonancia’, ami azt jelenti, hogy ha a metaforát megértették, akkor további gondolatok nyílnak meg a metaforával kapcsolatban, így gazdag alapot teremtenek a további implikációknak. A „gyenge” metaforáknak nincs hangsúlyuk és rezonanciájuk. (ibid. 7. old.)

Végül van a metaforának egy nem hierarchikus tipológiájuk: az élő, a holt és az alvó metaforák. Ezek mind különböző szerepet játszanak a szervezetelemzésben. A holt metaforák azok, amiket olyan hétköznapi értelemben használunk, hogy gyakran nem is vagyunk tudatában az ilyen kifejezések metaforikus alapjának. Ilyen pl. a szervezet angol megfelelője az „organization”, amely a görög „organon”, azaz eszköz szóból ered. Vagy

a kultúra, amely a latin megművelni kifejezésből ered. Az eredeti párhuzam a földművelés és a szellem művelése között azon alapul, hogy a föld is terméketlen, ha nem művelik, és a szellem sem képes új gondolatokra műveltség nélkül. A holt metaforákra az jellemző, hogy nem biztosíthatnak további betekintést a jelenségbe a szervezetelemzéskor, hanem szó szerint használjuk ezeket. Ezzel szemben az élő metaforák az elemzett jelenségnek új betekintését teszik lehetővé, mivel a kontextus ismerete nélkül értelmetlenné maradnak, és szükséges némi kreativitás, hogy megfelelően értelmezzük. Az élő metaforák a szervezetelemzés fejlődésének új gondolatai. Az alvó metaforák e kettő között vannak. Szó szerint használjuk őket, de tulajdonképpen csak félig szó szerinti, mivel metaforikus gyökerük könnyen megtalálható, még ha elsőre nem is egyértelmű. (ibid. 9–10.)

Ebből fakadhat a metaforák pozitív és negatív státusa. Nézzük előbb a negatív státust. A legfőbb kritika a metaforákkal szemben, hogy azok félrevezetőek lehetnek. Ez valóban így van. Egy gyakran említett kritika szerint a metaforák nem biztosítanak elméleti definíciókat a vizsgált jelenségre, így azok pontatlanok. Ugyanide kapcsolódó kritika, hogy a metaforákat nem lehet mérni, hogy mennyire adekvátak az adott jelenségre. Tulajdonképpen a metaforák nem igazán illeszkednek a kvalitatív módszerek elvárásaihoz. A harmadik kritika, hogy a metaforákkal „túl messze mehet” a metafora készítő. Ez különösen akkor történhet meg, ha a metaforaalkotó nem különösen jól tájékozott azon a területen, ahonnan a metaforát veszi, és ahonnan építkezik, azaz a forrás területen. Végül az egyik gyakran említett kritika, hogy a metaforák a kutató ideológiáját is magukban foglalják, így azok ideológiailag torzítottak. Ez kétségtelenül igaz. A metaforák írói nem is állítják magukról, hogy ideológiamentesek lennének, de az segíthet, hogy nyíltan kifejezik az ideológiai álláspontjukat. (ibid. 4–6.)

Mi a pozitív státus akkor? A wittgensteini nyelvi fordulat után a tudósoknak tudatosabban kell a nyelvet használniuk. A nyelv a gondolat-kifejezés központi eleme, nemcsak semleges közvetítő eszköz a létező világ és az emberi gondolat között, hanem inkább olyan, mint egy lencse. Wittgenstein első megközelítésben a nyelvet mint a valóság pontos tükörképét akarta leírni, de eljutott arra a konklúzióra, hogy a „Nyelvem határai a világom határát jelentik”. (Wittgenstein [1989] 5–6.) Gyakorlatban a metaforák lehetővé teszik a nyelv és a gondolat kombinációját, úgy hogy nem szó szerinti értelmű kifejezésekkel írják le a valóságot. Az újonnan megismert jelenség elnevezése és metaforával történő leírása nem a

valóság „lekezelése”, hanem sokkal inkább a valóság nagyra értékelése és megismerése érdekében végzett kreatív és konstruktív folyamat. Ez az alapja a metaforák pozitív státusának. A metaforák érdeme legalább három előnyükben nyilvánul meg: (1) a metaforák „invitáció egy új világlátásra”, „elősegítik a másként gondolkodást”, (2) „segítik az új ismeret elsajátítását” és (3) „a szervezeti magatartás és elemzés komplexitásának megoldókulcsai”. (ibid. 3–4.)

Mindezek miatt a metaforákat legalább három különböző módon közelítik meg a kutatók: vannak a becsmélők, a méltányolók, és a metaforakészítők. A becsmélők szerint a metaforák nyelvi aberrációk, amelyek csak zavaros kommunikációra szolgálnak, és a homályos gondolkodást segítik elő. Nem hisznek a filozófiai és a tudományos komolyságban, logikailag perverznek tartják, és kételkednek abban, hogy a metaforák képesek lennének hasznos tudást közvetíteni a világról. A nyelv pontos és szó szerinti használata mellett törnek lándsát, mert az vezet intellektuális fegyelmezettséghez. A méltányolók nagyobb hangsúlyt fektetnek az interpretációkra, és számukra a metaforák gyakran használt eszközök, amik a nyelv kreativitásának alapvető jellemzői. A méltányolók tudatosan keverik össze az értékeket a tényekkel, a tudományt a művészetrel. A metaforakészítők még tovább mennek: új metaforákat vezetnek be a szervezetelemzés területén. Azt vallják, hogy amit mi „szó szerinti”-nek hívunk, az tulajdonképpen a kezdetben metaforaként használt kifejezések, megszelídítése”, stabilizálása. Azt a meggyőződést támogatják, hogy a metaforák eszközöket adnak a kezünkbe (szánkba, tollunkba, klaviatúránkra), hogy leírjuk azokat a jelenségeket, amiket a szavak és a nyelvtan korlátai miatt egyébként nem tudnánk. (Chia, 1996; 122–136.)

Az eddigieket összegezve és a további gondolatokat megalapozandó elmondhatjuk, hogy a metaforák nem helyettesítik a tudományos magyarázatokat. A jó metaforákat könnyű megérteni, könnyű kezelni, és a társadalomtudományos jelenségek bizonyos következményeire felhívják a figyelmet. Megérteni valamit olyan, mint egy metaforához elérkezni, ami felváltja az ismeretlent egy ismert dologgal. Az az érzés, hogy valami ismerős egyenlő azzal az érzéssel, hogy értjük azt a valamit.” Jaynes, 1986; 56. old.) „Az elmélet ezek szerint metafora a modell és az adat között. A tudományos megértés, ezek szerint, a hasonlóság érzése a bonyolult adatok és az ismerős modell között.” (ibid. 53. old.)

Ahogy Morgan, a szervezetelemzés fő metaforakészítője mondja „a metafora használata egy gondol-

kodásmód, egy látásmód, ami az általános világlátásunkat teljesen átszövi.” (Morgan, 1997; 4. old.) Természetesen a metaforáknak vannak korlátai, bár segítik a megértést. Mindazonáltal a metaforák önmagukban nem jók vagy rosszak, pontosabban segítenek, de nem bizonyítanak; és hordozzák magukban azt a veszélyt, hogy félrevezetők lehetnek és rossz asszociációkat keltenek. Minden metafora magán viseli az író filozófiáját, és ennek következményeképpen mindig egyoldalúak. Nem lehet teljes párhuzamot vonni két koncepció között, mivel nincs két teljesen egyforma koncepció a világon.

Ahogy Morgan fogalmaz: „a metaforák mindig egyoldalú betekintést nyújtanak”, mivel kiemelnek egy interpretációt, és más interpretációt a háttérbe szorítanak. Így mindig ferdítenek, amit Morgan „kreatív hamisság”-nak hív, mert ha szó szerint értelmeznének vagy a végletekig elmennének a metaforával, az abszurd lenne. (ibid. 4. old.) Így a metaforák előnyei egyrészt, hogy értékes betekintést nyújtanak egy új jelenségbe, másrészt új gondolkodás csatornáit nyitják meg; harmadrészt pedig segítik a megértést. Ugyanakkor csak részlegesen igazak, éppen ezért a magyarázó erejük csak részleges, mivel ugyanazon a vizsgálaton belül vannak olyan tények és jelenségek, amit nem lehet ugyanazzal a metaforával magyarázni.

Ha elfogadjuk, hogy bármelyik elmélet implicite vagy explicite metaforára épül, akkor ennek komoly következményei vannak: még ha kreatív betekintést is nyújt egy metafora, de ez szükségszerűen nem teljes, ferdített és potenciálisan félrevezető. A metaforák igazi ereje éppen ebben rejtezik: nincs olyan metafora, amely omnikompetens, nincs elmélet, amely tökéletes és minden célnak megfelelő. (ibid. 5. old.)

Posztmodern szervezetelemzés

A metaforák elemzése után nagy ugrásnak tűnhet a cikkben a szervezeti élet jellemzőinek leírása és az erre adott posztmodern válasz, azonban a fejezet végére pont egy metaforához fogunk eljutni, egy olyan metaforához, amely a posztmodern gondolkodásnak leginkább megfelel. Martin leírása szerint „a szervezeti és a szervezeten kívüli életet a kétértelműség⁵ hatja át. Ez a kétértelműség egyrészt a társadalmi problémákból fakad, amiket nem értünk teljesen, és úgy tűnik nem is tudunk megoldani.” Ellentétek és elletmondások szövik át a szervezeti élet minden aspektusát: az embereket, a cselekvéseiket, a gondolataikat, a központi rendelkezéseket, és ezeket soha

nem érthetjük meg teljesen, talán csak néhányat véletlenszerűen. (Martin, 1992; 131. old.) Úgy tűnik, ez elkerülhetetlen. Talán valóban létezik objektív valóság, azonban a kutatók ezt különbözőképpen értelmezik, különböző analógiákkal és metaforákkal írják le, amik – úgy tűnik – a kutató saját érdekeitől, érdeklődésétől, tudásától és valóságtapasztalatától függenek, így teljesen szubjektív.

Különböző társadalomtudósok ugyanazt a tényt, eseményt vagy cselekvést ugyanolyan körültekintéssel, képességekkel és őszinteséggel különbözőképpen írnak le, mivel minden kutatónak megvannak a saját prekonceptiói, érzékenysége, és előzetes tudása. A szubjektivitás miatt vannak különbségek és interpretációban, magyarázatban és a koncepcióépítésben, így úgy tűnik a társadalmi világ konstruált. (ibid, 13. old.) Az interpretációk központi szerepűvé válnak. A posztmodernizmus nem akar totalizálni, mert ez értelmetlen vállalkozás. (Parker, 1992; 5. old.)

A posztmodern gondolkodás az építészetben kezdődött⁶, amikor a monolitikus, funkcionális struktúrát felváltották a játékosabb, eklektikus, ugyanakkor ironikus, anarchikus, véletlenszerű és fregmentált kivitelezések. (ibid. 2. old.) Ezt a megközelítést hamar átvették a társadalomtudósok, mivel a társadalmi valósággal kapcsolatos tapasztalatokat jobban alátámasztotta, mint a pozitívista (modern) megközelítés. A modern gondolkodás feltételezi, hogy a történelem halad valahová, fejlődik, és a társadalmi valóság egyre jobb lesz, a világot emberi ellenőrzés alá lehet vonni, és a tudásunk egyre inkább halad a világ teljes megismerése felé. A posztmodernizmus szerint ez intellektuális imperializmus, ami figyelmen kívül hagyja a jelentés (meaning) alapvető kontrollálhatatlanságát. (...) A kutatók azon fáradoznak, hogy az érzékelt valóságnak értelmet, jelentést találjanak, és az a feladatuk, hogy ezt rendszerezék, és a nyelv szerepe a valóság konstruálása, így az 'objektív igazság keresése' a tudományos diskurzus maga. (Parker, 1992; 3. old.) A posztmodernizmus szerint a világ alapvetően önmagára vonatkozik, se pro-humán, se anti-humán, csak van. (Cooper és Burrell, 1988; 94. old)

Parker szerint „egy elmélet elbírálásának egyetlen kritériuma, hogy az a társadalmi minta, amit nyújt tetszik vagy nem tetszik; pozitív vagy negatív hatásait érezzük”. Nincs abszolút kritérium az objektív igazságra és bölcsességre, minden elmélet megpróbálja az eseményeket és a tényeket rendszerezni, értelmezni és leírni, ami folyamatosan mások által történő újratárgyalás és újraértelmezés alapját képezi. (Parker, 1992, 8. old.) Nincs semleges pont. (Martin, 1992; 194. old.)

Az a modernista próbálkozás, hogy a társadalomelméletekből eliminálják a misztériumot és a kétértelműséget, s helyettük egyetemes és tudományos elveket próbáljanak megfogalmazni, úgy tűnik, zárt rendszert feltételezett. A fregmentációs perspektíva,⁷ mint a posztmodernizmus, üdvözli az indeterminizmust, a heterogenitást és az ambivalenciát. (Martin, 1992; 192. old.) A zárt rendszereket hívhatjuk úgy is, ahogy Lyotard hívta, hogy meta-narratívák vagy nagy narratívák. A meta-narratívák vagy nagy narratívák, tulajdonképpen totalitárius próbálkozások a világ omnikompetens válaszokkal való leírására. A posztmodern averzió a meta-narratívákkal szemben azon alapul, hogy ezek tagadják a diverzitást és a sokféleséget. (Martin, 1992; 193. old; Knights, 1997; 5. old.) A posztmodern teoretikusok szerint a metaelméletek létrehozása céltalan és felesleges; a diverzitás és a sokféleség fog virágozni, még ha vannak is törekvések bizonyos metaelméletek dominanciájára. (Martin, 1992; 193. old.)

Hatch⁸ szerint egészen a közelmúltig a szervezetelméletek arra a törekvése épültek, hogy azok az igazságot képviselik, néhány jobban, mások kevésbé, és a tudomány feladata, hogy meghatározza, hogy mely elméletek a leghitelesebbek. A modernista megközelítés szerint az elméletek igazságtartalma az összegyűjtött adatokon alapuló előrejelzés empirikus összehasonlításán múlik. (Hatch, 1997; 6. old.) A modernista látásmód azon az előfeltevéseken alapul, hogy van egy objektív fizikai valóság, és így bármilyen perspektíva – még ha különbözőképpen is – ugyanarról beszél. Ezzel szemben sok szimbolikus-interpretatívista és posztmodern kutató amellet tör lándzsát, hogy a tudást nem lehet a való világon tesztelni, mivel a való világ a tapasztalatainkból, gondolatainkból, állításainkból (pl. a világról alkotott elméleteinkből) konstruált. Eszerint a való világ szubjektívan meghatározott, különböző nézőpontok különböző valóságot konstruálnak, és ezek a valóságok lehetnek komplementerek, ellentétben és ellentmondásban állók. A többféle perspektíva különféle lehetőségeket biztosít a világ konstruálására, és mások konstruációinak megértésére, de nincs garancia a nagyobb és jobb tudás megszerzésére, mert nincs univerzális mérce, ami alapján a nagyobb és a jobb mérhető lenne. (ibid. 8. old.)

Bár a posztmodernisták üdvözlik a sokféleséget, ami ugyan ellentmondásban van a perspektívák egy mindenre alkalmas magyarázattá történő egyesítésével, azonban ez nem jelenti azt, hogy a posztmodernben minden éppen olyan jó, mint más. A posztmodern gondolkodás relativista olyan mértékben, hogy az igazságra és kiválóságra

vonatkozó univertális kritériumok létét is elveti, azonban a posztmodern gondolkodás is értékeli a dolgokat, hogy azok jók vagy rosszak, helyesek vagy tévesek. Ez azonban önreflexió kérdése. A posztmodern gondolkodásra nagyon jellemző az ellentétek egymáshoz rendelése, a beidegződött megoldások megkérdőjelezése, a humor használata, főleg ironikus formában. (ibid. 43. old.)

Ez az oka annak is, hogy a posztmodernizmus szeret tudományfilozófiával foglalkozni. A tudományfilozófia feltárja az elméletek alapfeltevéseit, arra koncentrál, hogy a tudás hogy alakul ki, hogy gyűlik össze. A posztmodern lemege az alapfeltevésekig, megkérdőjelezi azt, és felépít valamit az alapfeltevések teljes kicserélésével. A társadalomtudományokban gyakran megkülönböztetünk objektivistá és szubjektivistá pozíciót. Az objektivistá episztemológia arra a hiedelemre épül, hogy a kutató csak úgy tudhat meg valamit, ha független megfigyelést végez, ami természetesen feltételezi azt, hogy a világ a tudásunktól függetlenül létezik. Ugyanakkor a szubjektivistá szerint a világról alkotott minden tudásunkat az egyén (a tudó) megszűri és így kognitív és/vagy társadalmi és kulturális erők alaposan átalakítják, azaz más szavakkal a tudás szubjektív egyénenként. (ibid. 47. old.)

Ha metaforákra gondolunk, akkor a posztmodern perspektíva a „kollázs” metaforát támogatja a szervezet-elemzésben. A posztmodernisták soha nem egyeznének meg egyetlen metaforában, ami teljesen leírná a szervezetet, mivel ez egy nagy narratíva elfogadása lenne, ami ellen egységesen fellépnek. Inkább elfogadják az elméletek többoldalú megközelítését, és megpróbálják összeegyeztetni a szervezetek ellentmondásait, kétértelműségeit és paradoxait. Nyitottak különböző (akár ellentmondó) perspektívákra, egész addig, amíg nem akarja valaki azokat egyesíteni egyetlen perspektívába. Ugyanakkor a posztmodernistáknak, úgy tűnik van egy közös pontjuk: nagy hangsúlyt fektetnek az esztétikára, és a szervezetek művészi aspektusait emelik ki. A menedzserek teoristák, a teoristák művészek a posztmodern megközelítés szerint. (ibid, 54. old.)

Lábjegyzet

¹ McCloskey idézte, (1986: XIX old.)

² Popper komoly ellenszenvvel viseltetett a marxistákkal és a freudistákkal szemben, a marxi és a freudi elméletet gyakran említi, mint a tudományos módszert nem megfelelően alkalmazó elméletet. Az egyik ilyen példája a küszöbönálló társadalmi forradalom. Úgy véli, hogy a marxizmus azért nem tudományos ezen a ponton (sem), mert a küszöbönálló társadalmi forradalom előre jelzéséből nem lehet tudni, hogy

eddig azért nem volt kommunista forradalom, mert még nem jött el az ideje, vagy mert egyszerűen rossz az előrejelzés; így ez a kijelentés nem cáfolható. Popper szerint az ilyen kijelentések nagyon vonzóak, de nem tudományosak. Az „előrejelzés” helyett itt Popper a „jóslat” kifejezéssel szeret élni, hogy ezzel is kifejezze, hogy bár megtörténhet, de ez nincs tudományosan alátámasztva. Azonban azt is hozzáfűzi, hogy a freudista és marxista elméletek nem értelmetlenek wittgensteini értelemben, csak nem tudományosak.

³ McCloskey rámutat, hogy a közgazdászok meglehetősen rosszul jeleznek előre, azonban a múltat kifejezetten jól meg tudják magyarázni. McCloskey szavaival élve: a közgazdászoknak neurózisuk van, a modernizmus neurózisa, amit a közgazdasági ismeretszerzés retorikája racionális vizsgálódásnak hív. A retorika kritika, mint a pszichoanalízis, a közgazdászokat nagyobb önismerethez vezeti, és ezáltal szerényebbé, toleránsabbá tenné őket, jobb emberré és jobb szakemberré. (McCloskey [1986] 175. old.)

⁴ Habermas (1988) 110. old.

⁵ Az igazság az, hogy Martin az „ambiguity” szót használja, ami a magyar egyértelműség ellentéte, és talán a szövegösszefüggésből a *többértelműség* jobban következne, jobban beleillene, de ez a magyar szó itt egy kissé nehézkes.

⁶ Charles Jencks szerint, aki a legismertebb periodizálója a modern építészet agóniájának és a posztmodern építészet szószólója, a modern építészet szimbolikus összeomlása 1972. július 15.-re délután 3 óra 32 percre tehető, amikor az 1950-es években a Minoru Yamaski által tervezett St. Louis-i Pruitt-Igoe Housing jó néhány tömbjét felrobbantották, és az összeomlást drámai körítéssel mutatták este a TV Híradóban. (Huysens [1990] 359. old.)

⁷ Martin egy szervezet kultúráját írja le három különböző perspektívából: integráló, differenciáló és fregmentáló. Szerinte mindhárom perspektíva értelmes betekintést nyújt a szervezetről. Végül azt állítja, hogy a három perspektíva megközelítés egy zárt rendszert képez, mert nem lehet egy negyedik perspektívát hozzátenni az egészhez anélkül, hogy az alapdefiníciókat ne változtatnánk meg. (Martin [1992] 190. old.)

⁸ Mary Jo Hatch három perspektívából írja le a szervezet-elméleteket: modern, szimbolikus-interpretativista és posztmodern. Hatch nyíltan a szimbolikus-interpretativista nézet szószólója, azonban a posztmodern értelmezéseknek is nagy hasznot tulajdonít az alapfeltevések megkérdőjelezése miatt.

Idézett irodalom

Baert, P. (1996): Realist philosophy of the social sciences and economics: a critique, Cambridge Journal of Economics, 20, pp. 513–522.

Bhaskar, R. (1986): Scientific Realism and Human Emancipation, Verso, London

- Chia, R.* (1996): *Metaphors and Metaphorization in Organizational Analysis: Thinking Beyond the Thinkable*, in: *Metaphor and Organizations*, eds.: Grant, D., Osrick, C., SAGE Publications, London
- Cooper, R.–Burrell, G.* (1988): *Modernism, Postmodernism and Organizational Analysis: An Introduction*, *Organization Studies*, 9, pp. 91–112.
- Habermas, J.* (1988): *Legitimation Crisis*, Policy Press, Billing and Sous Ltd., Worcester
- Hatch, M. J.* (1997): *Organization Theory. Modern, Symbolic, and Postmodern Perspectives*, Oxford University Press, Oxford
- Inns, D. E., Jones, P. J.* (1996): *Metaphor in Organization Theory: Following in the Footsteps of the Poet?*, in: *Metaphor and Organizations*, eds.: Grant, D., Osrick, C., SAGE Publications, London
- Jaynes, J.* (1976): *The Origin of Consciousness in the Breakdown of the Bicameral Mind*, Penguin Book, London
- Grant, D., Osrick, C.* (1996a): *Introduction: Getting the Measure of Metaphors*, in: *Metaphor and Organizations*, eds.: Grant, D., Osrick, C., SAGE Publications, London
- Grant, D., Osrick, C.* (1996b): *The Organization of Metaphors and the Metaphors of Organization: Where Are We and Where Do We Go From Here?*, in: *Metaphor and Organizations*, eds.: Grant, D., Osrick, C., SAGE Publications, London
- Knights, D.* (1997): *Organization Theory in the Age of Deconstruction: Dualism, Gender and Postmodernism Revisited*, *Organization Studies*, 18/1, pp. 1–19.
- Lawson, R.* (1989): *Abstraction, tendencies and stylised facts: a realist approach to economic analysis*, *Cambridge Journal of Economics*, 13, pp. 59–78.
- Lawson, T.* (1997): *Economics and Reality*, Routledge, London
- Liotard, J.–F.* (1993): *A posztmodern állapot*, in: *A posztmodern állapot*, ed.: Bujalosi István, Századvég Kiadó, Budapest
- Liotard, J.–F.* (1990): *The postmodern condition*, in: *Culture and Society. Contemporary Debates*, eds.: Alexander, J. C., Seidman, S., Cambridge University Press, Cambridge
- Martin, J.* (1992): *Cultures in Organisations. Three perspectives*, Oxford University Press, New York, Oxford
- McCloskev, D. N.* (1986): *The Rhetoric of Economics*, Wheatsheaf Books Ltd., Brighton, Sussex
- Morgan, G.* (1997): *Images of Organization*, Sage Publications, 2nd ed., Thousand Oaks, London, New Delhi
- Oldroyd, D.* (1986): *The Arch of Knowledge. An Introductory Study of the History of the Philosophy and Methodology of Science*, Methuen, London
- Orpen, C.* (1996): *A vezetéskutatás relevanciája*, *Vezetéstudomány*, 6. pp. 37–44.
- Parker, M.* (1992): *Post-Modern Organizations or Postmodern Organization Theory?*, *Organization Studies*, 13, pp. 1–17.
- Peters, F.* (1998): *Rhetoric vs. Realism in Economic Methodology. A Review of Recent Contributions*, Workshop on Realism and Economics, 23rd February
- Popper, K.* (1985): *Realism and the Aim of Science*, Routledge, London
- Wittgenstein, L.* (1989): *Logikai-filozófiai értekezés. Tractatus Logico-Philosophicus*, Akadémiai Kiadó, Budapest

További felhasznált irodalom

- Anderson, G.* (1994): *Criticism and the history of science: Kuhn's, Lakatos's, and Feyerabend's criticism of critical rationalism*, Leiden, New York: E. J. Brill
- Bell, D.* (1990): *Modernism, postmodernism, and the decline of moral order*, in: *Culture and Society. Contemporary Debates*, eds.: Alexander, J. C., Seidman, S., Cambridge University Press, Cambridge
- Bokor, A.* (1994) *Posztmodern a menedzsmenttudományban*, *Közgazdasági Szemle*, 12. sz. 1118–1132. old.
- Broekstra, G.* (1996). *The Tribune-Brain Metaphor: The Evolution of the Living Organization*, in: *Metaphor and Organizations*, eds.: Grant, D., Osrick, C., SAGE Publications, London
- Burrell, G.* (1998): *Modernism, Postmodernism and Organizational Analysis: The Contribution of Michel Foucault*, in: *Foucault, Management and Organization Theory*, eds.: McKinlay, Starkey, K., SAGE Publications, London
- Burrell, G., Morgan, G.* (1979): *Sociological Paradigms and Organisational Analysis*, Billing Sous Ltd., Worcester
- Chia, R.* (1995): *From Modern to Postmodern Organizational Analysis*, *Organizational Studies*, 16/4, 579–604. old.
- Clegg, S. R.* (1990): *Modern Organizations. Organizational Studies in the Postmodern World*, Sage Publications, London
- Clegg, S. R., Gray, J. T.* (1996): *Metaphors in Organizational Research: Of Embedded Embrios, Paradigms and Powerful People*, in: *Metaphor and Organizations*, eds.: Grant, D., Osrick, C., SAGE Publications, London
- Clegg, S. R.* (1998): *Foucault, Power and Organizations*, in: *Foucault, Management and Organization Theory*, eds.: McKinlay, Starkey, K., SAGE Publications, London
- Feyerabend, P.* (1993): *Against Method*, Verso, London
- Habermas, J.* (1990): *Modernity versus postmodernity*, in: *Culture and Society. Contemporary Debates*, eds.: Alexander, J. C., Seidman, S., Cambridge University Press, Cambridge
- Habermas, J.* (1993): *Egy befejezetlen projektum – a modern kor*, in: *A posztmodern állapot*, ed.: Bujalosi István, Századvég Kiadó, Budapest
- Habermas, J.* (1993): *A metafizika utáni gondolkodás motívumai*, in: *A posztmodern állapot*, ed.: Bujalosi István, Századvég Kiadó, Budapest
- Habermas, J.* (1994a): *Válogatott tanulmányok*, Antantisz, Budapest

- Habermas, J.* (1994b): A társadalomtudományok logikája, Atlantisz, Budapest
- Huyssen, A.* (1990): Mapping the postmodern, in: Culture and Society. Contemporary Debates, eds.: Alexander, J. C., Seidman, S., Cambridge University Press, Cambridge
- Jencks, C.* (1992): The Post-modern Reader, Academy Editions, London
- Gioia, D., Pietre, E.* (1990): Multiparadigm Perspectives on Theory Building, Academy of Management Review, No. 4., 584–602. old.
- Kindler, J.* (1980): A pozitívista módszertan válsága. Világosság, augusztus–szeptember, pp. 484–493.
- Kuhn, T.* (1970): The Structure Of Scientific Revolutions, The University of Chicago Press, Chicago
- Lakatos Imre* tudományfilozófiai írásai (1997) ed.: Miklós Tamás, Atlantisz, Budapest
- MacKechnie, G., Dinnelly-Cox, G.* (1996): Metaphor in the Development of Organization Theory, in: Metaphor and Organizations, eds.: Grant, D., Osrick, C., SAGE Publications, London
- Mangham, I. L.* (1996): Some Consequences of Taking Gareth Morgan Seriously, in: Metaphor and Organizations, eds.: Grant, D., Osrick, C., SAGE Publications, London
- McCourt, W.* (1997): Discussion Note: Using Metaphors to Understand and to Change Organizations: A Critique of Gareth Morgan's Approach, Organization Studies, 18/3, pp. 511–522
- Morgan, G.* (1980): Paradigms, Metaphors, and Puzzle Solving in Organizational Theory, in: Critical Perspectives on Organization and Management (1995), eds.: Smircich, L., Calás, M., Dartmouth Publishing Company Limited, Hants
- Morgan, G.* (1996): Is There Anything More to be Said About Metaphor?, in: Metaphor and Organizations, eds.: Grant, D., Osrick, C., SAGE Publications, London
- Ogilvy, J.* (1990): This postmodern business, Marketing and Research Today, February, pp. 4–22.
- Popper, K.* (1980): Logic of Scientific Discovery, Unwin Hyman, London
- Popper, K.* (1989): Conjectures and Refutations, Routledge, London
- Reed, M.* (1992): The Sociology of Organizations. Themes, Perspectives, and Prospects, Harvester, Wheatsheaf, London
- Reed, M. I.* (1997): Hegel újrafelfedezése – az „új historizmus” a szervezés- és vezetéstudományban, Vezetéstudomány, 4. pp. 44–49.

*Értékelési adataink
ugyan katasztrofálisak, viszont
igyekszem maximálisan alkalmazkodni
a helyi szokásokhoz.*

